

Милан Ж. Трајковић,
мастер историчар
Ниш
mtrajkovic989@gmail.com

УДК 327.5(497.11:497.2)“1885/1903”

ВАРДАРСКА ДОЛИНА - „ЈАБУКА РАЗДОРА ИЗМЕЂУ СРБА И БУГАРА“ 1885 – 1903.

АПСТРАКТ: Рад се бави сукобима Срба и Бугара у области Вардарске долине у периоду од 1885. до 1903. године. Решавањем питања Вардарске долине, у српску или бугарску корист, једна од ових земаља би у своје руке добила „кључ Балкана“. И Србија и Бугарска истицале су у своју корист разлоге који су се темељили на историјским, етничким и политичким упориштима. Бугарска је своје претензије заснивала на последицама егзархата и територијама из Сан-Стефанског мира, а Србија на живој средњовековној делатности осведоченој српским задужбинама, језичкој сродности и раширености славе – типичног српског обележја. Стога је Бугарска приступила оружаном терору оснивајући илегалне организације ВМРО и ВМОК. Велика опасност је претила од бугарских националиста који су 1897. године у Солуну основали „Друштво за убијање Срба“. Србија није успевала да дипломатским средствима обезбеди заштиту живота и имовине Срба у Вардарској долини. Поред званичних одбијања да и Србија створи своју револуционарну организацију и узврати Бугарима истом мером, ипак су у периоду од 1897. до 1901. године у Вардарској долини деловале српске чете. У Београду је ангажовањем др Милорада Гођеца, шефа лекара београдске општине, дошло до стварања Српске четничке организације. Учестала убиства и масакри виђених Срба у Вардарској долини, убрзали су његов рад на остварању ове идеје.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Вардарска долина, Србија, Бугарска, ВМРО, Друштво за убијање Срба, Милорад Гођеца, дипломатија, „кључ Балкана“

Од свих српских области које су се почетком XX века још увек налазиле у састав Турског царства, велики значај је имала Вардарска долина. Ослобађањем ове области наставио би се ослободилачки процес који би срушио владавину турске империје на Балкану и довео до ослобађања балканских народа. Због повољног геостратешког положаја Вардарска долина је имала важну улогу у одбрани турског царства. Тај положај је био важан и осталим балканским земљама, које су, свака на свој начин,

исказивале претензију ка овој области. За српски народ Вардарска долина није представљала само територијалну област већ и земљу нераскидиво повезану са српским националним бићем и историјском традицијом. Због тога је српски народ водио упорну борбу не би ли ослободио и сачувао ову стару српску земљу.

Ферманом султана Абдул Азиза I од 21. марта 1870. године установљена је Бугарска егзархија на европским територијама Османског царства. Термин „егзархија“ означавао је давање верске самосталности једном народу унутар једне патријаршије, у овом случају Цариградске, што је значило признање права Бугарима на пуну верску и просветну самосталност.¹

Егзархат је омогућио Бугарима да отпочну широку акцију на бугаризацији српског живља. Рад Егзархије је најпре био усмерен на преотимање патријаршијских цркава и протеривање њихових свештеника, а затим и на све оне који су се опирали бугаризацији. На њеном удару су се убрзо нашли српски свештеници, учитељи и народни прваци. Њихово дискредитовање је вршено проказивањем турским властима, које су истовремено подмићиване, што је имало за последицу смртне пресуде и вишегодишња заточења виђенијих Срба.²

Решавањем питања Вардарске долине у српску или бугарску корист једна од ових земаља би у своје руке добила „кључ Балкана“.³ Наиме, Вардарска долина је веома значајна за Србију и за српски народ уопште. Због тога су Србија, Бугарска и Грчка истацале у своју корист разлоге који су се темељили на историјским, етничким и политичким упориштима. Грчка је своје претензије заснивала на давнашњој провинцији Македонији, ширећи максимално њене границе, Бугарска на последицама егзархата и територијама из Сан-Стефанског мира, а Србија на живој средњовековној делатности осведоченој српским задужбинама, језичкој сродности и раширености српске славе – типичног српског обележја.⁴

У то време Бугарска национална држава консолидовала се око својих националних институција – бугарске егзархије и бугарске школе.⁵ Образовни систем у бугарском кнежевству је постављен на слободним и модерним основама. Као потврда томе следило је отварање Бугарске мушке гимназије „Свети Кирил и Методије“ у Солуну школске 1885/86. године. Њени професори су били најеминентнији бугарски педагози, научници и политиколози као што су Григор Прличев, Васил Кнчов, Константин Величков, Димитар Страшимиров, Андреј Тошев и други.

¹ Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903 – 1912*, Београд, 2006, 13.

² *Исто*, 13.

³ *Исто*.

⁴ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Македонски Словени, Београд, 1991, 154, 155; Владимир Илић, *нав. дело*, 13.

⁵ Красимир Каракачанов, *ВМРО – историја на една борба*, Софија, 2013, 21.

Солунска гимназија постаје идејни, духовни и културни центар бугарштине у Вардарској долини.⁶ Ученици Солунске гимназије су најпознатији представници бугарске националне револуције Вардарске долине: Гоце Делчев, Даме Груев, Пере Тошев, Тодор Лазаров, Христо Узунов, Методиј Патчев, Борис Сарафов, Иван Михајлов и многи други.⁷

Бугарска је приступила оружаном терору оснивајући илегалне организације ВМРО⁸ и ВМОК⁹. ВМРО (Вътрешна македоно револуционна организация) формирана је 23. октобра 1893. године у Солуну, а ВМОК (Врховен македоно-одрински комитет) 1894. године у Софији.¹⁰ На Првом конгресу у Солуну 1896. године Македонска револуционарна организација (МРО), са Централним македонским револуционарним комитетом (ЦМРК) на челу, проширила је своје аспирације на Једренски вилајет и променила свој назив у ВМОРО (Вътрешна македоно-одринска револуционна организация), а комитет мења назив у Бугарски македонско-једренско револуционарни комитет (БМОРК). Том приликом се донео нови Устав по коме највиши орган постаје Централни комитет.

Оснивачи ВМОРО су Дамјан Груев¹¹ из села Смилево (Битољ), доктор Христо Татарчев из Ресена, Иван Хаџи Николов из Кукуша, Петар Попарсов из села Богумила (Велес), Андон Димитров из села Ајватово (Солун)

⁶ Красимир Каракачанов, *нав. дело*, 21.

⁷ *Исто*, 22.

⁸ О оснивању ВМРО-а види: *Вътрешната Македоно – одринска револуционна организация (1893 – 1919 г.)*, Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том 1, част 1, приредили: Цочо Биљарски, Ива Бурилкова, Софија, 2007; *Исто*, том 1, част 2, Софија, 2007; Красимир Каракачанов, *ВМРО – история на една борба*, Софија, 2013; Кирил Пърличев, *Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908*, Софија, 2001.

⁹ ВМОК (Врховен македоно-одрински комитет) је бугарска терористичка организација настала у Софији. Како би избегли сукобе са припадницима ВМРО-а споразумели су се да ВМОК добије Косовски и Битољски, а ВМРО Једренски и Солунски вилајет. Овај споразум је био мртво слово на папиру, пошто су, ради пљачке, једни другима залазили у терен. Једино у чему су се слагали је била србофобија. види: Красимир Каракачанов, *ВМРО – история на една борба*, Софија, 2013, 21 – 32.

¹⁰ *Вътрешната Македоно – Одринска револуционна организация (1893 – 1919 г.)*, Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, Софија, 2007, 5; Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903 – 1912*, Београд, 2006, 14; Предраг Пејчић, *Четнички покрет у Краљевини Србији 1903 – 1918.*, Крагујевац, 2007, 25; Милош Јагодић, *Српске чете у Македонији 1897 – 1901. године, Устаници и побуне Срба у Турској у XIX веку*, Зборник радова, Ниш, 2012, 112.

¹¹ О Дамјану Груеву види: Светлозар Елдџров, *Дамјан Груев – Апостол на вољата и мъдростта*, Бележити Българи за обединение на разпокъсаното отечество, приредил: Пламен Павлов, Софија, 2010, 28 – 36.

и Христо Батанџијев из села Гуменџе (Повардарје).¹² Они су на својим првим скуповима од 1893/1894. у Солуну и Ресену видели своје дело као продужетак Бугарског револуционарног централног комитета (БРЦК) из времена пре руско-турских ослободилачких ратова (1877–1878. година) и продужетак дела Георги Раковског, Љубена Каравелова, Васиља Левског, Христа Ботева и Георги Бенковског.¹³

Идеја за аутономију коју су желели је чисто бугарска. ВМОРО никада није имала у свом уставу „самостална (аутономна)“¹⁴ Вардарска долина, већ је циљ био аутономија југозападног дела Вардарске долине, и то као једна од етапа. У почетку новостворена организација није допуштала пријем учесника других народа и вероисповести, што је промењено 1902. године, када почиње да се зове „Тайна македоно-одринска револуционна организација“ (ТМОРО). То је у пракси био покушај да се интернационализује борба, укључујући у њу и представнике других поробљених народа и вероисповести европске Турске. Но, тај покушај се није показао ефективним и у фебруару 1911. године донела је решење да се „у организацију примају само чланови бугарске националности“.¹⁵

Отварање источне кризе 1895. године кроз јерменско питање, устанак Грка на Криту 1896. године и грчко-турски рат 1897, довели су до погоршања положаја српског народа у Османском царству. Поред Турака и Арбанаса, српски народ су угрожавали и бугарски националисти. Припадници бугарских организација су основали Друштво за убијање Срба 1897. године у Солуну.¹⁶ Након првог убиства српског професора Илије Пејчиновића од стране Бугара, септембра 1897.¹⁷ године, лист „Народна права“ је писао да је задатак овог друштва „да огњем и мачем искорене Србе из

¹² *Вътрешната Македоно – Одринска револуционна организација (1893 – 1919 г.), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма)*, том I, част 1, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, Софија, 2007, 5.

¹³ Красимир Каракачанов, *нав. дело*, 21.

¹⁴ *Вътрешната Македоно – Одринска револуционна организација (1893 – 1919 г.), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма)*, том I, част 1, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, Софија, 2007, 5.

¹⁵ *Исто*, 6.

¹⁶ О друштву за убијање Срба детаљније видети: Урош Шешум, *Друштво против Срба 1897 – 1902. , Методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско–македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897 – 1902. , Српске студије*, књ. 4, Београд, 2013, 73 – 104.

¹⁷ Станислав Краков, *Пламен четништва*, Београд, 1990, 53; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, 1906, књ. 1, приредили: Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић, Београд, 2006, прилог А.

Македоније.¹⁸ Исте године је дошло до више привидног него стварног приближавања Србије и Бугарске склапањем Угодбе. На основу тога, на место администратора Скопске митрополије Васељенске патријаршије постављен је Србин Фирмилијан и Porta је дала дозволу за отварање српских школа у Битољском и Солунском вилајету. Стога су се на мети ВМОРО и ВМОК-а¹⁹ нашли српски учитељи и свештеници, а њиховим убиствима је требало спречити ширење српских просветних и културних установа, те тако принудити становништво да не прихвата српско национално име, односно да га се одриче.²⁰

Како дипломатским средствима Србија није успевала да обезбеди заштиту живота и имовине Срба од арбанашких насиља, почела је да наоружава своје сународнике у Косовском вилајету 1899. ради самоодбране. Њени конзули у Приштини су организовали неколико атентата на мање или средње значајне арбанашке качаке, које су изводили плаћени Арбанаси, док се од убиства истакнутијих главара презало.²¹ Целокупни национални рад у пределима јужно од Шар-планине извођен је само културно-просветним средствима, кроз школе и цркву. Решавања убистава истакнутих Срба од стране бугарских комитета препуштана су турским полицијским и судским властима. Владан Ђорђевић²² је, званично, одбијао предлоге да и Србија створи своју револуционарну организацију и узврати Бугарима истом мером.²³ Ипак, у периоду од 1897. до 1901. у Турској су деловале српске чете²⁴ састављене од лица пореклом из јужних делова Вардарске долине.

¹⁸ Урош Шешум, *нав. дело*, Српске студије, књ. 4, Београд, 2013, 84; Милан Ж. Трајковић, *Деловање ВМРО у Кумановској кази Скопског санџака 1904/1905. године*, Држава, демократизација и култура мира, зборник радова, Наука и савремени универзитет, Ниш, 2015, 82.

¹⁹ ВМОК (Врховен македоно-одрински комитет) је бугарска терористичка организација настала у Софији. Како би избегли сукобе са припадницима ВМРО–а споразумели су се да ВМОК добије Косовски и Битољски, а ВМРО Једренски и Солунски вилајет. Овај споразум је био мртво слово на папиру, пошто су, ради пљачке, једни другима залазили у терен. Једино у чему су се слагали је била србофобија. види: Красимир Каракачанов, *ВМРО – историја на една борба*, Софија, 2013, 21 – 32.

²⁰ Владимир Илић, *нав. дело*, 14, 15; Милош С. Јагодић, *Српске чете у Македонији 1897 – 1901. године*, 111, 112.

²¹ Славиша Недељковић, *Политичке прилике на Косову и Метохији (1895-1905). У вртлогу анархије и безвлашћа*, Српске студије, књ. 1, Београд, 2010, 195-216; Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд, 2009, 322-335.

²² Владан Ђорђевић, лекар, књижевник, политичар, председник министарског савета Краљевине Србије, санитетски пуковник и оснивач Српског лекарског друштва. види: Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић: биографија поузданог обреновићевца*, Београд, 2007, 94.

²³ Сузана Рајић, *Александар Обреновић: владар на прелазу векова - сукобљени светови*, Београд, 2011, 227-242; Исто, *Владан Ђорђевић: биографија поузданог обреновићевца*, Београд, 2007, 265-276.

²⁴ Аустријска историографија сматра да поред демантија српске владе да Србија не спрема чете за сукобе у Вардарској долини и да ће решавање овог питања препустити

У Београду их је организовао Риста Бадемлић²⁵ и упућивао их је у јужне делове Вардарске долине да штите тамошњи српски народ од Бугара. Сваке године, почевши од 1897. па закључно са 1901, крајем пролећа и почетком лета, из Србије у Турску су биле убациване мале чете. Њихово одредиште је најчешће била Кичевска каза.²⁶

Почетак XX века је донео нове потресе на Балкану. Једно од њихових снажних средишта била је Вардарска долина. У њој је, уз свакодневне немире и сукобе, Унутрашња македонска револуционарна организација (ВМРО) припремала општенародни устанак са циљем да се у оквиру Османског царства издејствује аутономија југозападног дела Вардарске долине под гаранцијом великих сила.²⁷ Априла 1903. године је забележена серија диверзија у Солуну. Од 28. до 30. априла, подметнутим минама су разорени француски брод „Гвадалкивир“, зграда Отоманске банке и најугледнији хотел „Коломбо“. Бачена је бомба у препуној башти ресторана „Алхамбра“ од које је један човек погинуо, а већи број гостију је рањен.²⁸

Све ово је био увод у „Илинденско востаније“.²⁹ Ова оружана побуна је избила на Св. Илију, 2. августа 1903. године, у Битољском вилајету. Решење о избијању устанка је послато солунском Централном комитету и Софији.³⁰ Организатор устанка је била ВМОРО, а штаб устаника су сачињавали њени најутицајнији чланови: Дамјан Груев, Борис Сарафов и Анастас Лозанчев. Они су вештом пропагандом која се темељила на борби

моћним силама, видљив је контраст појачаног формирања српских чета за догађаје у Вардарској долини. Срби формирају чете од по 130 људи, 2 чете чији је кадар већ постојао и који је у последње време комплетирани су формирање у Врању, трећа чета у Београду, а четврта у Њуприју. Пета чета се формирала у Јагодини. види: *Австриски документи за реформската акција на европските големи сили во Македонија 1903 – 1909*, приредили Михајло Миноси, Горги Стојчевски, Скопље, 2002, 107.

²⁵ Риста Бадемлић (1839-1902), начелник Нишког округа од 1882. до 1887. Спроводио је извесне послове из домена националне политике 1885. и 1886. према плану тадашњег председника владе Милутина Гарашанина. Био је један од утемељивача Друштва Светог Саве. Милош Јагодић, *нав. дело*, 114.

²⁶ Милош Јагодић, *нав. дело*, 111-130.

²⁷ Чедомир Попов, *Грађанска Европа (1770 – 1914), Друштвена и политичка историја Европе (1871 – 1914)*, Београд, 2010, 283.

²⁸ Владимир Илић, *нав. дело*, 16.

²⁹ О Илинденском устанку види: Јарослав Валеријанович Вишњаков, *Македонски покрет и преврат у Србији 29. маја 1903*, Токови историје, 3, Београд, 2011, 7 – 23; Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд, 1941, 147 – 154; Чедомир Попов, *Грађанска Европа (1770 – 1914), Друштвена и политичка историја Европе (1871 – 1914)*, Београд, 2010, 283, 284; Красимир Каракачанов, *нав. дело*, Софија, 2013, 55 – 70; Славиша Недељковић, Политика великих сила према европској Турској од 1903. до 1908. године (реформна акција великих сила), *Лесковачки зборник*, бр. LIV, 72; Владимир Илић, *нав. дело*, 16; Јован Хаџи Васиљевић, *Четничка акција у Старој Србији и Македонији*, Београд, 1928, 15; Коста Пећанац, *Четничка акција 1903 – 1912*, Београд, 1933, 12

³⁰ Красимир Каракачанов, *нав. дело*, 54.

за аутономију успели да придобију и Србе, те су у овој побуни учествовали и будуће српске војводе: Глигор Соколовић, Цене Марковић, Тодор Крстић и Крста Ковачевић. Центар устанка је била планинска варошица Крушево чији је председник био бугарски учитељ Никола Карев, а командант одбране Питу Гули.³¹

Почетни успеси устаника, који се могу свести на ослобађање варошица Крушева, Невеске, Клисуре и Кичева, рушење турских управних зграда, уништавање железничких мостова код Екшиса, Вladoва и Острова, уз убијање турских стражара, пандура и путника, било је све што је устанком постигнуто. Турци су се, заузврат, светили убијајући хришћане по већим местима, која нису била обухваћена устанком. Тако је 8. августа турски стражар убио руског конзула у Битољу Александра Ростковског.³²

Устанак је трајао десет дана. Толико времена је требало турском гарнизону у Битољу да пошаље регуларне трупе које су разјуриле „ослободиоце“, као и новопостављену власт. Организатори устанка Сарафов, Грујев, Лозанчев и Карев су побегли у Бугарску, а Питу Гули је погинуо 12. августа на положају Мечкин Камен изнад Крушева. У жестоких репресалијама турске војске и башибозлука је спаљено 150 села, 38.000 људи је остало без крова над главом, око 10.000 људи је емигрирало. У Крушеву је убијено око 8.816 људи, жена и деце, те је град са 15.000 становника спао на 3.000.³³

Немирно стање у европском делу Турске је средином 1902. године изазвало пажњу великих европских сила. Како би спречиле избијање политичке кризе у европском делу Турске, велике силе су се залагале за спровођење једног коренитог реформног програма који би решио горућа питања у Османској царевини.³⁴ Порта није желела да дозволи да се велике силе мешају у унутрашња питања Турске, те је, да би предухитрила реформни план великих сила, које су по члану 23 Берлинског конгреса имале право заштите хришћана у Турској, султан Абдул Хамид II је у новембру 1902. године објавио реформни програм.³⁵ Посао око спровођења реформи је од самог почетка ишао веома траљаво, а томе су кумовале потпуна незаинтересованост турских локалних власти. Неефикасност овог програма су убрзо увиделе велике силе, те су руски и аустроугарски амбасадори у Цариграду, Зиновјев и Каличе, израдили детаљан план

³¹ Срби су сматрали да је за време Илинденског устанка у Крушеву основана општина, а Бугари република. види: Јован М. Јовановић, *нав. дело*, 143, 144; Чедомир Попов, *нав. дело*, 283, 284; Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804 – 1945*, Београд, 2004, 263.

³² *Британски документи за историјата на Македонија (1901 – 1904)*, том VI, приредили: Александар Трајановски, Зорица Божиновска, Скопје, 2012, 374; Славиша Недељковић, *нав. дело*, 72.

³³ Чедомир Попов, *нав. дело*, 284; Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд, 1941, 147, 148; Владимир Илић, *нав. дело*, 17.

³⁴ Славиша Недељковић, *нав. дело*, 69.

³⁵ *Исто*, 70.

реформи. Пројекат реформи је 21. фебруара 1903. године предат великом везиру Ферид-паши. За генералног инспектора Косовског, Солунског и Битољског вилајета је именован Хусеин Хилми-паша.³⁶ Његов покушај да уведе хришћане у жандармерију је пропао захваљујући жестоком отпору Арбанаса. Арбанашки антиреформни покрет је започет 15. јануара 1903. године збором арбанашких старешина из Ђаковице, Пећи и Призрена, да би почетком марта 1903. године дошло до великог арбанашког скупа код Лучког Моста у близини Пећи. Одлукама донетим на овом скупу хришћани нису били једнаки са мухамеданцима, укинута су првостепени судови, уз обавезу суђења по шеријатском праву. Арбанашко антиреформни покрет је своју кулминацију достигао марта 1903. године. Најпре су 15/28. марта заузели Вучитрн,³⁷ а 17. марта напали Митровицу. Захваљујући великом залагању руског конзула Шчербине, који је током целе битке био на првој линији одбране, Митровица је била одбрањена. Следећег дана, док је обилазио предграђе Митровице, на Шчербину је пуцао турски каплар Ибрахим, пореклом Арбанас, и тешко га ранио. Десет дана касније Шчербина је умро.³⁸ Покољи Срба у Старој Србији приморали су Турску да војно интервенише против Арнаута. Растао је притисак европске јавности за спровођење контроле у Старој Србији.³⁹ Као најзаинтересованије у овом питању мандат су добиле Аустро-Угарска и Русија, чији су цареви Франц Јозеф и Николај II склопили 2. октобра 1903. године у замку Мирцштег у Штајерској план реформи.⁴⁰

Мирцштегским споразумом⁴¹ је било предвиђено административно преуређење територија према начелу народности. Споразумом је уведена жандармерија у чије одреде би ушли хришћани, а хришћани би ушли и у рад судске и управне власти.⁴²

³⁶ Јован Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903 – 1908*, Београд, 1938, 30.

³⁷ *Косово и Метохија у српској историји*, Београд, 1989, 265.

³⁸ Славиша Недељковић, „Политика великих сила према европској Турској од 1903. до 1908. године (реформна акција великих сила)“, *Лесковачки зборник*, LIV, Лесковац, 2014, 71, 72; Владимир Ћоровић, *Илустрована Историја Срба*, књ. VI, Београд, 2006, 59; Сузана Рајић, *Александар Обреновић: владар на прелазу векова-сукобљени светови*, Београд, 2011, 388.

³⁹ Владимир Илић, *нав. дело*, 17.

⁴⁰ Јозеф фон Хамер, *Хисторија Турског (Османског) царства* 3, Загреб, 1979, 496; Васиљ Поповић, *Источно питање, историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1996, 205.

⁴¹ О Мирцштегском споразуму детаљније видети: Славиша Д. Недељковић, „Политика великих сила према европској Турској од 1903. до 1908. године (Реформна акција великих сила)“, *Лесковачки зборник*, бр. LIV, Лесковац, 2014, 69 – 80; Јован М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903 – 1908*, Београд, 1930, 31 – 33; Јозеф фон Хамер, *Хисторија Турског (Османског) царства*, 3, Загреб, 1979, 493 - 498; Васиљ Поповић, *Источно питање, Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, 1996, 203 – 206; Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804 – 1945*, Београд, 2004, 248, 249.

⁴² Владимир Илић, *нав. дело*, 17, 18; Јован Јовановић, *нав. дело*, 27, 28.

Стравичне турске одмазде, после пропасти Илинденског устанка, наишле су на велики одјек у Србији. Српска штампа, ослобођена династичком променом, доносила је потресне извештаје са пострадалог подручја илуструјући их исказима страдалника, који су у великом броју пребегли у Србију.

У Београду је основано хуманитарно друштво за помоћ илинденским пострадалима „Коло српских сестара“. Оно је основано 30. августа у дворани „Коларац“, на иницијативу сликарке Надежде Петровић. Она и Мица Добрић су убрзо отпутовале у јужне делове Вардарске долине. Са собом су носиле 60 наполеона прикупљених за помоћ пострадалима. Са њима је пошао и Јован Ћирковић, секретар битолског патријаршијског владике Поликарпа. Новац су предале Марку Церићу, управитељу поречких школа.⁴³

Тог истог дана је одржан и митинг на Позоришном тргу у Београду под паролом „Слобода свим неослобођеним Србима са Србијом заједно или смрт и самој Србији“. Овај митинг, који је пресудно утицао на ступање Србије у оружану акцију одржан је пред преко 10.000 људи. На митингу су присуствовали и представници политичких странака: радикал Александар Станојевић, самосталац Љубомир Стојановић, напредњак Живојин Перић и либерал Живан Живановић. Говорници су били: прота Алекса Илић, професор Риста Одавић, Живан Живановић, великошколци Јеврем Симић и Јован Ђаја и Поречанац Наум Јамандијевић.⁴⁴

Саосећање са поробљеном српском браћом под Турцима мотивисало је 22 студента да крајем августа 1903. године оснују удружење са циљем ширења националне свести и културе у поробљеним крајевима. Удружењу је приступило и 14 кадета Војне академије, родом из Кратова, Криве Паланке, Тетова, Водена, Јенице, Призрена. Идеје четништва и ослобађање српског народа под Турцима су нашле одјека и међу Србима на територији под аустријском окупацијом.⁴⁵ У Сремским Карловцима је крајем новембра 1903. године на конгресу академске омладине разних универзитета из Аустро-Угарске и Немачке студент Стеван Симић говорио о тешком положају живља у Старој Србији и Вардарској долини.⁴⁶

У Београду је ангажовањем др Милорада Гођеваца, шефа лекара београдске општине, дошло до стварања Српске четничке организације.⁴⁷

⁴³ Предраг Пејчић, *нав. дело*, 32; Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд, 1941, 147, 148.

⁴⁴ Станислав Краков, *Пламен четништва*, Београд, 1930, 86, 87.

⁴⁵ За ову омладину је 1886. године у оквиру друштва „Свети Сава“ створена „Вечерња светосавска школа“ при којој је био интернат у коме је био војвода Јован Бабунски.

⁴⁶ Предраг Пејчић, *нав. дело*, 40.

⁴⁷ О стварању Српске организације види: Предраг Пејчић, *Четнички покрет у Краљевини Србији 1903 – 1918*, Крагујевац, 2007; Душан Ж. Путниковић, *Ратни меморије*, књ. 1, Ниш, 1938; Станислав Краков, *Пламен четништва*, Београд, 1990; Коста

Крајем 1901. године он се упознао са војводом Стојаном Анђелковићем Донским,⁴⁸ припадником ВМОРО, родом из Лерина, који се склонио у Београд да презими. Донски га је упознао са методама и статутом ВМОРО. Замисао Милорада Гођевца је била да према искуствима ВМОРО формира одговарајућу српску организацију. Учестала убиства и масакри виђених Срба у тадашњој Старој Србији убрзали су његов рад на остварењу ове идеје.⁴⁹

Списак објављених извора:

Австриски документи за реформската акција на европските големи сили во Македонија 1903 – 1909, приредили Михајло Миноски, Горги Стојчевски, Скопље, 2002.

Британски документи за историјата на Македонија (1901 – 1904), том VI, приредили: Александар Трајановски, Зорица Божиновска, Скопље, 2012.

Вътрешната Македоно – Одринска револуционна организација (1893 – 1919 г.), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том I, част 1, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, Софија, 2007.

Вътрешната Македоно – одринска револуционна организација (1893 – 1919 г.), Документи на централните ръководни органи (устави, правилници, мемоари, декларации, окръжни, протоколи, наредби, резолюции, писма), том 1, част 2, приредили: Цочо Биљарски, Ива Бурилкова, Софија, 2007.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914, 1906, књ. 1, приредили: Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић, Београд, 2006.

Пећанац, *Четничка акција 1903 – 1912*, Београд, 1933; Јован Хаџи Васиљевић, *Четничка акција у Старој Србији и Македонији*, Београд, 1928; Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903 – 1912*, Београд, 2006; Владимир Стојанчевић, *Српско–бугарски сукоби у Скопском санџаку почетком XX века – према извештају аустроугарског генералног конзула у Скопљу, Вардарски зборник*, бр. 2, Београд, 2003, 31 – 68; Исти, Из мемоара кумановског учитеља Милана Петровића Опашака о Јовану Довезенском, *Вардарски зборник*, бр. 8, Београд, 2012; Миодраг Д. Пешић, *Стари четници*, Крагујевац, 2000; Урош Шешум, *Српска четничка организација у Старој Србији 1903 – 1908*. Теренска организација, *Српске студије*, књ. 2, Београд, 2011, 239 – 260; Биљана Вучетић, *Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку XX века, Историјски часопис*, LIII, Београд, 2006, 359 – 374.

⁴⁸ Интересантно је гледиште бугарске историографије о Стојану Донском. Наиме, 1902. године српско друштво „Свети Сава“ је испратило једну малу чету под руководством Стојана Донског из села Бајтуша код Битоља. Та група је ухапшена од стране ВМРО -а и када им је „објашњено“ да циљ Србије није ослобађање, већ освајање јужних делова Старе Србије сви прелазе у редове ВМРО, а Стојан Донски до краја остаје веран организацији, а касније чак ратује против српске оружане пропаганде. види: Красимир Каракачанов, *нав. дело*, 96.

⁴⁹ Станислав Краков, *нав. дело*, 57 – 62; Владимир Илић, *нав. дело*, 21; Предраг Пејчић, *нав. дело*, 32; Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд, 1941, 147, 148; Јован Хаџи Васиљевић, *Четничка акција у Старој Србији и Македонији*, Београд, 1928, 16, 17.

Литература

Биљана Вучетић, Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку XX века, *Историјски часопис*, LIII, Београд, 2006, 359 – 374.

Васиљ Поповић, Источно питање, историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану, Београд, 1996.

Владимир Илић, Српска четничка акција 1903 – 1912, Београд, 2006.

Владимир Стојанчевић, Из мемоара кумановског учитеља Милана Петровића Опашака о Јовану Довезенском, *Вардарски зборник*, бр. 8, Београд, 2012.

Владимир Стојанчевић, Српско–бугарски сукоби у Скопском санџаку почетком XX века – према извештају аустроугарског генералног конзула у Скопљу, *Вардарски зборник*, бр. 2, Београд, 2003, 31 – 68.

Владимир Ћоровић, Илустрована Историја Срба, књ. VI, Београд, 2006.

Душан Ж. Путниковић, Ратни мемоари, књ. 1, Ниш, 1938.

Јарослав Валеријановић Вишњаков, Македонски покрет и преврат у Србији 29. маја 1903. , Токови историје, 3, Београд, 2011, 7 – 23.

Јован Јовановић, Борба за народно уједињење 1903 – 1908, Београд, 1938.

Јован М. Јовановић, Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења, Београд, 1941.

Јован Хаџи Васиљевић, Четничка акција у Старој Србији и Македонији, Београд, 1928.

Јован Цвијић, Говори и чланци, Македонски Словени, Београд, 1991.

Јозеф фон Хамер, Хисторија Турског (Османског) царства 3, Загреб, 1979.

Кирил Пърличев, Кюстендилският конгрес на ВМРО 1908, Софија, 2001.

Косово и Метохија у српској историји, Београд, 1989.

Коста Пећанац, Четничка акција 1903 – 1912, Београд, 1933.

Красимир Каракачанов, ВМРО – история на една борба, Софија, 2013.

Милан Ж. Трајковић, Деловање ВМРО у Кумановској кази Скопског санџака 1904/1905. године, *Држава, демократизација и култура мира*, зборник радова, Наука и савремени универзитет, Ниш, 2015, 81 – 92.

Милош Јагодић, Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912), Београд, 2009.

Милош С. Јагодић, Српске чете у Македонији 1897 – 1901. године, *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку*, Ниш, 2012, 111 – 130.

Миодраг Д. Пешић, Стари четници, Крагујевац, 2000.

Предраг Пејчић, Четнички покрет у Краљевини Србији 1903 – 1918., Крагујевац, 2007.

Славиша Недељковић, Политика великих сила према европској Турској од 1903. до 1908. године (реформна акција великих сила), Лесковачки зборник, бр. LIV, Лесковац, 2014.

Славиша Недељковић, Политичке прилике на Косову и Метохији (1895-1905). У вртлогу анархије и безвлашћа, Српске студије, књ. 1, Београд, 2010.

Станислав Краков, Пламен четништва, Београд, 1990.

Стеван К. Павловић, Историја Балкана 1804 – 1945, Београд, 2004.

Сузана Рајић, Александар Обреновић: владар на прелазу векова-сукобљени светови, Београд, 2011.

Сузана Рајић, Владан Ђорђевић: биографија поузданог обреновићевца, Београд, 2007.

Урош Шешум, Друштво против Срба 1897 – 1902. , Методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско–македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897 – 1902, Српске студије, књ. 4, Београд, 2013, 73 – 104.

Урош Шешум, Српска четничка организација у Старој Србији 1903 – 1908. Теренска организација, *Српске студије*, књ. 2, Београд, 2011, 239 – 260;

Чедомир Попов, Грађанска Европа (1770 – 1914), Друштвена и политичка историја Европе (1871 – 1914), Београд, 2010.

Резюме

Милан Трајковић

ВАРДАРСКАЯ ДОЛИНА - „ЈБЛОКО РАЗДОРА МЕЖДУ СЕРБАМИ И БОЛГАРАМИ“ 1885 – 1903.

Из всех сербских областей, которые в начале XX в. ещё находились в состав турецкой империи, большое значение имела Вардарская долина. Освобождением этой области продолжился бы освободительный процесс, который бы нарушил владение турецкой империи на Балканах и привел до освобождения балканских народов. Из за хорошего геостратегического положения Вардарска долина имела очень важную роль в обороне турецкого царствия. Это положение было важным и остальным балканским землям, каторые, каждая своим способам, имели претензии к этой области.

За сербский народ Вардарская долина представляет не только территориальную область но и неразрывную связь с сербским национальным бытием и исторической традицией. Ради этого сербский народ водил упорную борьбу чтобы освободить и сберечь эту старую сербскую землю.